

Hegyí Géza

A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetése: az elmélettől a gyakorlatig

1. Az erdélyi románok és a tizedfizetés kapcsolatának tanulmányozása azért számít izgalmas témának, mert a keleti kereszténységben köztudomásúlag ismeretlen volt a tized intézménye, a fenti közösség viszont a dézsmaszedő katolikus rítust pártoló magyar állam területén lakott, így joggal számíthatunk arra, hogy szokásrendje e téren is összeütközésbe került a hivatalos normával. Noha, mindezt felismerve, a szakirodalom már másfél évszázada, pontosabban Kemény József 1846-ban megjelent alapvető tanulmánya¹ óta foglalkozik a kérdéssel,² ennek kutatása – a forrásfeltárás elégtelensége miatt – még mindig tartogat meglepetéseket.

A kutatók nagy többsége egyetért abban, hogy az erdélyi és magyarországi románok a 13–14. század folyamán töretlenül megőrizték tizedmentességüket,³ a 15. század elejétől viszont már e tekintetben lényegi változásokról szokás beszélni.⁴ Noha ezek közül azt a vélekedést, miszerint az egyházi birtokon lakó románokat 1426 előtt testületileg dézsmafizetésre kötelezték, a közelmúltban – úgy vélem – sikerült cáfolnom,⁵ a másik tematizált újítás, a „keresztény földre” települt románok tizedfizetése kétségtelenül létező törekvés volt a késő

Hegyí Géza (1981) – történész, tudományos munkatárs. EME Kutatóintézete, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 119430. sz. pályázata és az MTA Domus Hungarica Program támogatta.

¹ Joseph Kemény: *Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen*. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Hrsg. von Anton Kurz. II(1847). 381–397. (a továbbiakban: Kemény: *Bruchstück*).

² A téma szakirodalmának kronologikus ismertetését lásd Hegyí Géza: *Decima Volahorum. Az egyházi birtokon lakó románok tizedfizetésének kérdése*. Certamen IV(2017). 257–270. (a továbbiakban: Hegyí: *Decima Volahorum*) 257–258.

³ Kemény: *Bruchstück* 382–385. (vö. 390–392. is); Zenovie Pâclişanu: *Dişmele (decimele) Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*. Cultura creștină V(1915). 455–461., 488–491. (a továbbiakban: Pâclişanu: *Dişmele*) 456–457; David Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I–III. București 1967–1968. (a továbbiakban: Prodan: *Iobăgia*) I. 53–54.; Viorel Achim: *Români din regatul medieval ungar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din Acta Romanorum Pontificum*. Banatica XIV(1996). 5–19. (a továbbiakban: Achim: *Români și decimele*) 9–10; Uő: *Disputa pentru decimele din „terrae Christianorum” din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468–1469)*. Revista istorică XVI(2005). 169–184. (a továbbiakban: Achim: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad*) 169–170., 172–173; Uő: *Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor. = Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*. Ed. Ovidiu Cristea – Gheorghe Lazăr. Brăila 2008. 69–79. 73–76.; Uő: *Disputa în legătură cu dijmele bisericești din Caransebeș și Căvâran (1500)*. = *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Ed. Dumitru Teicu, Rudolf Gräf. Buc. 2011. 179–205. (a továbbiakban: Achim: *Dişmele din Caransebeș*) 189–192.; Hegyí: *Decima Volahorum* 258–259.

⁴ Kemény: *Bruchstück* 385–392.; Pâclişanu: *Dişmele* 457.; Achim: *Români și decimele* 9–10.; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 173–176., 179–182.; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 188–189.

⁵ Hegyí: *Decima Volahorum* 259–269. Angol nyelvű változata: Géza Hegyí: *Did Romanians Living on Church Estates in Medieval Transylvania Pay the Tithe?* The Hungarian Historical Review VII(2018). 694–717.

középkorban. A „keresztény föld” ebben az összefüggésben nem a katolikus magyar állam területét,⁶ még csak nem is a katolikus földesurak birtokait jelentette, hanem olyan falvakat, ahol korábban katolikus hitű – és ennek megfelelően tizedfizető – magyar vagy szász közösség élt, de miután ez valami okból eltűnt (ti. elpusztult vagy elvándorolt), helyükre „szakadár” románok költöztek.⁷ Miután ez a jelenség nagyobb méreteket öltött, kezdték megkövetelni az új telepesektől a tizedfizetés átvállalását is abból a célból, hogy a demográfiai változásoknak ne az egyházi jövedelmek lássák a kárát. Nemrég Lack Jakab és Tamási Henrik erdélyi vajdák 1408. március 22-i, töredékesen fennmaradt oklevelének közzétételével bizonyítottam, hogy a fenti intézmény bevezetésére a korábban vélt időpontoknál jóval hamarabb, az 1408. évi erdélyi közgyűlésen került sor Upori István erdélyi püspök kérésére.⁸

2. A határozat nyilvánvalóan gyökeres elvi változást jelentett a román jobbágyok és a tized kapcsolatában. A legfontosabb kérdés azonban mégiscsak az lehet számunkra, hogy mennyiben sikerült gyakorlatba ültetni. Erre nézve – ha eltekintünk a kevésbé megalapozott véleményektől – a szakirodalomban két eltérő álláspont körvonalazódik. Makkai László és David Prodan szerint az előírás az érintettek ellenállása miatt papíron maradt, így a tized a 16. század végéig megőrizte etnikai-felekezeti meghatározottságát (vagyis a dézsmafizető falvakban minden további nélkül számolhatunk magyar vagy szász lakossággal).⁹ Elterjedtebb viszont az a – Zenovie Păclișanu, Ernst Wagner és Viorel Achim által képviselt – álláspont, miszerint a szűkebb értelemben vett Magyarországon élő ortodoxok tizedmentessége – telepik primer vagy szekunder jellegétől függetlenül – mindvégig fennmaradt, Erdélyben azonban a „keresztény földre” költözött románok dézsmáltatása minden további nélkül megvalósult.¹⁰

Az alábbiakban magam is a fenti kérdést szeretném tüzetesebben megvizsgálni, a többnyire eddig is ismert normatív szövegek mellett konkrét esetekre vonatkozó okleveleket is bevonva a diskurzusba.

3. Úgy tűnik, hogy az 1408. évi határozat jó ideig „jámbor óhaj” maradt csupán. Mindenesetre a következő 60 évből egyetlen hasonló témájú rendelkezést sem ismerünk.

⁶ Úgy tűnik, ezt a hibás álláspontot vallották: Ștefan Lupșa: *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți 1929. 50–52.; Csizmadia Andor: *A tized Erdélyben. = Jogtörténeti tanulmányok*. IV. Szerk. Csizmadia Andor. Bp. 1980. 43–58. 44–45.

⁷ Kemény: *Bruchstück* 386–387., 391–392.; Păclișanu: *Dișmele* 458.; Prodan: *Iobăgia* I. 56.; Achim: *Românii și decimele* 9–10.; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169–170.; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189. — A nyugati egyházi terminológiában természetesen csak a katolikusokat tekintették valódi keresztényeknek, az ortodox rítusnak közismerten a „szakadár” jelző dukált.

⁸ Hegyi Géza: *Terrae Christianorum. A „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei*. Erdélyi Múzeum LXXIX(2017). 61–75. (a továbbiakban: Hegyi: *Terrae Christianorum*). — Az oklevél megcsonkult átírásból (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL], Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 32540.) és tartalmi említésből (DL 32513.) ismert szövegének közlése: uo. 71–75.

⁹ Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Kvár 1942. (a továbbiakban: Makkai: *Pusztulás*) 18–19. (vö. azonban Uő: *Erdély népei a középkorban. = Románok és magyarok*. Szerk. Deér József – Gáldi László. I–II. Bp. 1943–1944. I. 314–440. [a továbbiakban: Makkai: *Erdély népei*] 401., 423.); Prodan: *Iobăgia* I. 55–57.

¹⁰ Păclișanu: *Dișmele* 458–461., 488–491.; Ernst Wagner: *Register des Zehnten und des Schaffünzigsten als Hilfsquellen zur historischen Demographie Siebenbürgens. = Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*. Hrsg. von Kálmán Benda–Thomas von Bogyay–Horst Glassl – Zsolt K. Lengyel. I–II. München, 1987–1988. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 31–32.) I. 201–224. (a továbbiakban: Wagner: *Register des Zehnten*) 203., 219.; Achim: *Românii și decimele* 9–10., 12–13.; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169–170., 172–173., 175–176.; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189–190.

Jellemzőnek tartom, hogy az új direktívát az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés résztvevőinek panaszait ismertető első kolozsmonostori egyezmény¹¹ sem említi, pedig – mint ismeretes – ennek passzusai között jelentős helyet foglaltak el azok, amelyek a tizedfizetéssel kapcsolatos visszaélésre reagáltak. Ismerve, hogy a későbbi források milyen gyakran említik a „keresztény földön” élő román jobbágyok dézsmaellenes magatartását, a fenti hallgatás csakis úgy értelmezhető, hogy ekkor még nem szembesültek komolyabban e viszonylag új adófajtával. A követelések között szerepel ugyan a – főként a váruradalmakban (*sub castris*) élő – magyarok és románok által egyaránt fizetett sertés- és méhtized eltörlése is,¹² ez azonban nem egyházi, hanem földesúri illeték volt.¹³ (Igaz, ellenérvként azt is felvethetjük, hogy e jeles kordokumentum nem tekinthető teljesen reprezentatívnak a kérdésben, mivel a bábolnai felkelésben nagyrészt a Szamos mente és az Észak-Mezőség lakói vettek részt,¹⁴ márpedig itt – mint látni fogjuk – Dél-Erdélyhez képest sokkal kevesebb olyan faluról van tudomásunk, amelyben a középkor során a korábbi katolikus lakosságot ortodox románok váltották fel. Elvben lehetséges tehát, hogy a forrás hallgatását ez esetben egyszerűen az érintettek hiánya magyarázza.)

3.1. A negatív érvek mellett azonban konkrétumokra is támaszkodhatunk, amennyiben olyan falvakat keresünk a 15. század elejéről, amelyekben igazolhatóan „keresztény földre” telepedett románok éltek, és megvizsgáljuk, hogy fizettek-e tizedet.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék és az egykorú okleveles források alapján a 14. század derekán a történeti Erdélyben mintegy 650 katolikus egyházközség létezett.¹⁵ Késő középkori és kora újkori adatokkal összevetve megállapítható, hogy ezek közül 1600-ig 102 végleg elnéptelenedett,¹⁶ majd – hosszabb-rövidebb lakatlan periódus után – rendszerint román lakosságúvá vált. Kimutatható, hogy ez a folyamat néhányuknál éppen az 1400 körüli években ment végbe.¹⁷ A Fehér megyei Kútfalva például, mely 1332–1334-ben még a springi szász dékánuság katolikus plébániája volt, 1408-ban lakatlanul állott, 1468-ban pedig már

¹¹ DL 36972. Modern kiadása: *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Előszóval és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. A latin okleveleket fordította Bodor András – Köllő Károly – Szabó György. Buk. 1991. 76–90. (magyar fordításban is).

¹² „Item decimam seu alium censum porcorum et apum, sicuti in aliquibus tenitis signanter sub castris tam ab Hungaris, quam a Volahis huc usque exhibebant, et censum vulgo ako appellatum dominis terrenis nemo solvere teneatur” (uo. 80., 87.).

¹³ Prodan: *Iobăgia* I. 67.

¹⁴ Hegyi Géza – W. Kovács András: *Megjegyzések az 1437–1438. évi parasztfelkelés történetéhez*. Korunk III. Folyam XXIX(2018). 2. sz. 18–24. 20–21.

¹⁵ Kimutathatóan csak 609-ről tudok, de a korabeli forrásokban csak töredékesen adatolt délkeleti szász dékánuságok (Szentlászló, Kézd, Kozd, Barcaság) tényleges plébániaszámával ez a szám megközelíthette a 700-at is – vö. Hegyi Géza: *Erdély plébániahálózata a 14. század első felében* (előkészületben). — Ugyanerre a területre és időpontra Ernst Wagner 567, Ștefan Pascu 549 egyházközséggel számol (Ernst Wagner: *Die päpstlichen Steuerlisten 1332–1337*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XI[1968]. 37–52. 41.; Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. I–IV. Cluj–Cluj-Napoca 1971–1989. I. 232.).

¹⁶ Ezek adattárát egy előkészületben levő terjedelmesebb munkám fogja tartalmazni.

¹⁷ E korai átrendeződés közvetlen okai egyelőre nem világosak (az 14. század közepétől több hullámban jelentkező pestisjárvány aligha korlátozódott volna az alább körvonalazódó, egy-két megyényi területre, a török betörések pedig később indultak, és nincs tudomásunk arról, hogy eljutottak volna a Maros vonalától északra). Mindez azonban nem kérdőjelezheti meg magának a folyamatnak a létét, amit az alább felsorakoztatott adatok és maga az 1408. évi rendelet indoklása (vö. Hegyi: *Terrae Christianorum* 67–68.) félreérthetetlenül igazolnak.

kenézét említik, ami román lakosokra utal.¹⁸ Záh (Torda vm) 1401 és 1418 között többször puszta birtokként szerepel, melyen még állt a Szűz Mária tiszteletére emelt kötemplom, de határában már egy közeli falu románjai legettettek, 1461-ben pedig már ötvenedfizető (tehát román) jobbágyok laktak.¹⁹ Az északabbra fekvő Mezőszilvás (Kolozs vm) is, jóllehet 1332–1334-ben még katolikus papját említik, 1405-ben és 1448-ban már néptelen birtok, illetve puszta, később pedig kenéze és román nevű lakosai tűnnek fel (1449), juhötvenedet fizet (1461), sőt olykor Oláhszilvás névvel is illetik (1473–1474).²⁰ Ugyanez volt a sorsa a szintén kolozsi Bárénak is: 1332–1334-ben még katolikus, 1411-ben lakatlan, 1443-ban már román falu, és ötvenedet ad.²¹

Más esetekben az átmenet (vagyis a lakatlan periódus) ideje ugyan nem ragadható meg, de az igen, hogy a lakosság kicserélődésére már korán sor került. Példaként említhetem a mezősegi Gerebenest és Örményest, ahol 1401-ben, illetve 1415-ben már románok éltek, vagy a Marostól délre fekvő (Oláh)Péterlakát és Szilkutat, amelyek 1403-ban román faluként jelentkeznek, jóllehet az 1330-as években még valamennyiükben katolikus egyházközség működött.²² Nem lehetetlen, hogy – mások mellett – épp ezek az esetek váltották ki az 1408. évi rendelet megszületését.²³

¹⁸ 1332–1334: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375.* Bp. 1887. (a továbbiakban: MonVat I/1.) 95., 109., 121., 126.; 1408: *Zsigmondkori oklevéltár.* Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. I–XIII. Bp. 1951–2017. (MNL OL Kiadványai II: Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.) (a továbbiakban ZsOkI) II/2. 6030. sz.; 1468: DL 16729.

¹⁹ 1401: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.* Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895. (a továbbiakban: TelOkI) I. 280.; 1416: ZsOkI V. 1720. sz.; 1417: uo. VI. 995. sz.; 1418: uo. VI. 1432., 1924. sz.; 1461: [Z[enovie] Páclisanu: *Un registru al quinquesimesei din 1461.* = *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani.* Buc. 1936. 595–603. (a továbbiakban: Páclisanu: *Quinquesimesa*) 603.

²⁰ 1332–1334: MonVat I/1. 92., 140., 109., 120., 131., 138.; 1405: TelOkI II. 409.; 1448: DL 29264.; 1449: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556).* Közzéteszi Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 17.) (a továbbiakban: KmJkv) I. 666. sz.; 1461: Páclisanu: *Quinquesimesa* 602.; 1473: DL 27194.; 1474: KmJkv I. 2139. sz.

²¹ 1332–1334: MonVat I/1. 113., 120., 127., 139.; 1411: ZsOkI III. 1336. sz.; 1443: Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának [RNLt-Kolozs] őrzetében; a továbbiakban: ENMLt), Suky család levéltára, I/57. (www.arhivamedievala.ro [kód: CJ-F-00423-1-57 – ahol lehet, a továbbiakban erre hivatkozunk]) = MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 255163. Vö. Páclisanu: *Quinquesimesa* 599.; 1468: KmJkv I. 1797., 1800. sz.; DL 27046.

²² Gerebenes: 1332–1334: MonVat I/1. 91., 102., 123., 128.; 1401: TelOkI I. 280.; 1447: KmJkv I. 606. sz.; 1461: Páclisanu: *Quinquesimesa* 602.; 1493: DL 27221. — Örményes: 1332–1334: MonVat I/1. 93., 104., 109., 120., 130., 138.; 1415: TelOkI I. 414., 415.; 1465: DL 62885.; 1480: DL 26914. — Péterlaka és Szilkút: 1332–1334: MonVat I/1. 92., 106., 110., 121.; 1403: *Székely oklevéltár.* Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934. VIII. 39.; 1412: ZsOkI III. 2335. sz.; 1461: Páclisanu: *Quinquesimesa* 601.

²³ Elvben felmerülhet az az ellenvetés, hogy a 15. századtól kimutatható román lakosság már a pápai tizedjegyzék idején is ott élt a fenti településeken, csak az adatok töredékessége miatt nincs róluk tudomásunk (vö. Ștefan Pascu: *Die mittellaterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen [bis 1400].* Nouvelles Études d’Histoire II[1960]. 135–148. 145.). Ilyesmí azonban csak egy-két helységnél vagy periferikus, hegyvidéki területeken képzeltető el, ahová a nemesi birtoklás és a hozzá kapcsolódó jogi irásbeliség későn hatolt be. Ezzel szemben a belső-erdélyi területekre a 14. századból már ezres nagyságrendben maradtak ránk források, ilyen körülmények között pedig nem írható a véletlen számlájára az, hogy 1400 előtt sem a Mezőség déli részén, sem a Küküllők vidékén nem találkoztunk románokkal az oklevelekben. Egyébként a helységek ideiglenes elnéptelenedésére vonatkozó fenti adatok is a diszkontinuitás mellett szólnak. Vö. még Wagner: *Register des Zehnten* 216–217., 219.

Összességében a 102-ből – fentiekkel együtt – 40 település²⁴ színváltozása tehető biztosan az 1337–1461²⁵ közötti időszakra (nagy többségük a Mezőség keleti és déli részén, valamint a Maros és a Kis-Küküllő közén feküdt). Ezek tehát (leszámítva azt a négyet, amely végleg pusztává vált²⁶) elvben mind az 1408. évi vajdai határozat hatálya alá tartoztak, függetlenül attól, hogy az etnikai-felekezeti váltásra korábban vagy a rendelkezést követően került sor. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a 36 esetből mindössze három Fehér megyei (Háporton, Sospatak, Táté) tűnik fel tizedfizetőként a későbbi forrásokban, elsősorban az 1589. évi dézsmabérlet-jegyzékben.²⁷ Tehát a fenti statisztika is az 1408. direktívák kezdeti kudarcát igazolja.

4. A 15. század utolsó végén azonban megszorodnak a másodlagos román telepek dézsmáltására vonatkozó adatok. A kérdés felélénkülésében fontos szerepet játszhattak a Dél-Erdélyt 1420 után sújtó, ismétlődő török betörések,²⁸ melyeknek eredményeként katolikus falvak újabb tucatjai néptelenedtek el, és kaptak új lakosságot, főként Gyulafehérvár, Szászváros és Szászsebes vidékén.²⁹ Elsőként Mátyás király szólította fel 1468. október 8-án az erdélyi részekben, a „keresztények földjein” (*in terris Christianorum*) lakó szakadárokat, hogy ne vonakodjanak megfizetni a részükről az erdélyi káptalannak járó tizedeket.³⁰ Jóval később, 1492 októberének első napjaiban II. Ulászló király Geréb László erdélyi püspök és káptalana kérésére átfirta az 1408. évi rendelkezést tartalmazó vajdai oklevelet,³¹ majd felszólította Bátor István erdélyi vajdát és helyetteseit, hogy a fentiek értelmében a korábban „keresztények”, akkor viszont már „szakadárak”, avagy románok lakta falvakból (*in quibus olim fideles Christiani, sed nunc scismatici sive Walachii inhabitarent*) a tizedet a fenti kedvezményezettek részére hajtsák be. Kijelentette azt is, hogy e tekintetben nem jelenthet akadályt, ha a szóban forgó románok

²⁴ Fata (elp. Nagydemeter határában) (DO); Báld, Báré, Budatelke, (Nagy)Kalota, (Mező)Örményes, Szentmihálytelke (= Mezőszentmihály), (Mező)Szilvás, (Mező)Szokol (KL); (Mező)Bó, (Mező)Ceked, (Mező)Gerebenes, Mikes, (Mező)Örke, (Mező)Záh (TD); Fekete (Mezőmadaras mellett), (Székely)Hidas (SZK); Bábahalma, (Maros)Dég, (Oláh)Kocsárd, Pánád, (Oláh)Péterlaka, Szélkút (KÜ); Asszonynépe, Ecsellő, Feketevíz (= Szecsel), Háporton, Hejöd (elp. Cintos határában), Henningfalva, Kiskerek, Kútfalva, Makótelke (elp. Marosgezse határában), Mihálcfalva, Répafalva (elp. Kispéterfalva határában), Sospatak, Táté, Váralja (= Orlát) (FH); (Szász)Árkos (= Balomir), Boholc, Hófföld (SZF).

²⁵ Utóbbi évszámot azért választottam szakaszhatárnak, mivel az 1461. évi ötvenedjegyék (DL 25989. = Páclisanu: *Quinquagesima*) első ízben nyújt – ha nem is teljes, de – átfogó képet az erdélyi vármegyék román falvairól (Hunyad kivételével).

²⁶ Fata, Hejöd, Makótelke, Répafalva.

²⁷ *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Jakó Zsigmond. Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2.) (a továbbiakban: Jakó: *Dézsmá*) 21. (Háporton), 25. (Táté). Sospatakra lásd alább, a 4.2. pontnál. – Az 1589. évi összeírást a későbbiekben is legfőbb referenciaként használok, nemcsak azért, mert már a 17–18. században ekként tekintettek rá, hanem mert ez az egyetlen átfogó forrásunk a hét erdélyi vármegye dézsmaköteles falvaira, és igazolhatóan középkori előzményekre épít –vö. Hegyi Géza: *Az 1589. évi erdélyi dézsmaárenda-jegyzék forrásértéke* (megjelenés előtt).

²⁸ Ezekre lásd Gustav Gündisch: *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526*. Revue Roumaine d'Histoire XIII(1974). 415–443.

²⁹ Ernst Wagner: *Wüstungen in den Sieben Stühlen als Folge der Türkeneinfälle des 15. Jahrhunderts*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XXI[1978]. 40–48. 41., 46., 47–48.

³⁰ Baththyanum dokumentációs könyvtár, Gyulafehérvár: Erdélyi káptalan magánlevéltára (a továbbiakban: EK mlt), III/41. Hasonmása: DF 277565. Közli Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae*. Albae Carolinae 1791. (a továbbiakban: Szeredai: *Notitia*) 103–104. Regesztája: Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Bp. 1895. (Különnyomat a Történelmi Tár 1889–1895. évfolyamaiban közölt cikksorozatból.) (a továbbiakban: ErdKLT) 330. sz.

³¹ DL 32540. = Hegyi: *Terrae Christianorum* 73–74.

ötvenedet fizetnek a kincstárnak (*non obstante illa solutione quinquagesimali nobis debenda*).³² Ugyanő 1496. július 1-jén megparancsolta az erdélyi nemeseknek, hogy ne akadályozzák a püspöki tizedek behajtását a románoktól és más ortodox hívóktól az egykor katolikusok lakta jószágaikban (*de Walachis et aliis scismaticis in quibuslibet bonis vestris alias a Christianis inhabitatis demorantibus*).³³ 1498. február 24-én újfent a „keresztény földeken” élő szakadárokat szólította fel az erdélyi káptalannak járó szokásos dézsma időben történő és vonakodás nélküli megfizetésére.³⁴ Végül 1500. május 22-én a fentiekhez hasonló tartalmú rendelkezéseket intézett egyfelől az erdélyrészi ortodoxokhoz vagy románokhoz,³⁵ másfelől pedig a tartomány nemeseihez az egykor katolikusok által megművelt szántóföldekről és szőlőhegyekről származó püspöki és káptalani tizedek kapcsán.³⁶

Az általunk vizsgált kérdés szempontjából az itt felsorolt, részben korábban is ismert királyi parancslevelek értelmezése nem mentes a problémáktól. Tetszés szerint tekinthetjük őket az 1408-ban megalapított intézmény következetes fenntartásának bizonyítékaként, vagy következtethetünk arra is, hogy gyakori megismétlésük az elv gyakorlatba ültetésének a kudarcát jelzi, hiszen a szövegek is arra utalnak, hogy „keresztény földekről” járó tizedek behajtását az ott megtelepedő románok és a földesuraik újra meg újra elszabotálták. A kérdés tehát csak akkor dönthető el, ha konkrét eseteket veszünk górcső alá. Az ilyen típusú adatok mindaddig nem álltak rendelkezésünkre, kutatásaim során azonban sikerült néhány idevágó forrást találnom az erdélyi családi, káptalani és szászföldi levéltárakban – jellemző módon többségük az 1500 körüli mozgalmas évekből, amikor a románok tizedfizetésének kérdése, mint láttuk, folyamatosan napirenden volt.

4.1. Ezek közül az első Losonci László és bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajdák 1493. szeptember 23-i mandátuma, melyben gáldi Boltha Miklós és Kolcsár Zsigmond Fehér megyei nemesek sérelmét orvosolták. A panaszosok szerint a vármegye hatósága az ötvenedadó megfizetésének elmaradása miatt megbírságolta Fahíd nevű birtokukat, jóllehet ez tizedet fizet az erdélyi püspöknek, és a tizedköteles jószágok nem tartoznak ötveneddel.³⁷ Ezt az elvet a vajdák is elismerték, az erdélyi nemesség egy – közelebről nem ismert – rendeletére hivatkozva.³⁸ Mivel juhötvenedet kizárólag románok fizettek a középkori Magyar Királyságban, és egyetlen adat sem utal arra, hogy bármilyen jogcímen követelték volna más etnikumú közösségektől,³⁹

³² DL 32513. = Hegyi: *Terrae Christianorum* 74–75.

³³ EK mlt, III/100 (DF 277624.) = ErdKlt 753. sz. (reg.). Szövegét lásd a Függelékben (2. sz.).

³⁴ EK mlt, III/107 (DF 277631.) = Ignatius de Baththán: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli 1785–1827. (a továbbiakban: LegEccl) III. 609. = ErdKlt 368. sz. (reg.).

³⁵ Eredetije a 19. században elkallódott. Közlései: Szeredai: *Notitia* 120. (töredékesen) = LegEccl III. 635–636. = ErdKlt 383. sz. (reg.).

³⁶ „decimas de dictis terr[is] et vineis, qu[e] ... prius a Christianis culte fuisse dicuntur, et quas n[un]c Wolachi seu scismatici, iobagiones scilicet vestri colerent [et inhabitarent] eisdem domino episcopo et capitulo ... persolvi et extrada[ri] debeatis] et teneamini” (EK mlt, III/133 [DF 277657.] = ErdKlt 775. sz. Szövegét lásd a Függelékben [3. sz.]).

³⁷ „tales possessiones intra ambitum harum partium quinquagesimas non solvunt, qui dicto reverendissimo episcopo decimas dant”.

³⁸ „iuxta edictum universorum nobilium predictarum partium Transsilvanarum” (ENMLT, Török Bertalan-gyűjtemény, I/33. [DF 244553.] Regesztája: Magyarai Károly: *Regesták Alsófehérvármegye levéltárából*. Történelmi Tár 1907. 80–120. [a továbbiakban: Magyarai: *Regesták*] 103–104. Szövegét lásd a Függelékben [1. sz.]).

³⁹ Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Hitel V–VI(1940–1941). 148–175. 154., 159–160.; Uő: *Erdély népei* 357–358., 373., 422–423.; Prodan: *Iobágia* I. 70–74.; Ioan-Aurel Pop: „Din mǎnile valahilor schismatici...” *România și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*.

biztosra vehetjük, hogy – a Gáldtő közelében fekvő, de aztán a 17. században elnéptelenedett – Fahíd lakossága ebben az időben már javarészt románokból állt. Ezt egyébként 16. század közepi adatok (román pap, kenéz és jellegzetesen román nevű jobbágyok említése) is megerősítik.⁴⁰ Korábban azonban más volt a helyzet, hiszen az 1330–1350-es években még katolikus papokat, magyaros névalakú jobbágyokat és dülőneveket olvashatunk az oklevelekben.⁴¹ Az etnikai váltás minden bizonnyal a 15. század közepi (valószínűleg az 1438. vagy 1442. évi) török betörések következményének tudható be. Egyértelmű tehát, hogy a „keresztény földre” települt románok esetével van dolgunk, és most először tetten érhetjük azt is, hogy a sokat hangoztatott előírásoknak megfelelően megfizették a püspöki tizedet.

Noha nem tartozik szorosan a témához, röviden ki szeretnék térni arra az elvi kitételre, mely kimondja a tized- és az ötvenedfizető települések diszjunkt (egymást kizáró) jellegét. Ez a vagyalosság nem magától értetődő, hiszen a tized egyházi, az ötvened pedig a királynak járó adófajta volt – elvben tehát nem kellett volna kizárniuk egymást (mint láttuk, maga II. Ulászló király is így vélekedett 1492. októberi levelében). Világos ugyanakkor, hogy az elnéptelenedett katolikus falvak románokkal történő újratelepítése kivitelezhetetlen lett volna, ha az új lakosoknak korábbi megszokott terheik mellé kellett volna felvállalniuk az egyház által oly szívósan követelt tizedet is. Ez utóbbi bevezetése csakis akkor valósulhatott meg, ha cserébe más területen kompenzációban részesülnek. Ezt szolgálta tehát az ötvened eltörlése a tizedfizető románok esetében, amit – az oklevél utalása szerint – egy erdélyi tartománygyűlésen mondtak ki ismeretlen időpontban és körülmények között. A rendelkezés fontos mérföldkő volt abban a folyamatban, melynek során a tized és az ötvened elveszítette etnikai-felekezeti jellegét, és személyi alapú adóból területi alapú illetékké vált.

4.2. Néhány más, román lakosságúvá vált település esetén is igazolható a tizedkötelezettség továbbélése – a fentihez képest annyi különbséggel, hogy ezeknél több oklevél adatainak összekapcsolása vezet eredményre. Az erdélyi káptalan jövedelemjegyzékeiből (1477, 1496, 1504) ismerjük a káptalannak gabona- és bortizedet fizető falvak listáját.⁴² Ezek közül Gyulafehérvártól délkeletre fekvő három település a 15–16. század fordulóján már román lakossággal rendelkezett. Közülük Dályának 1332–1335-ben még német nevű plébánosa volt, 1417-ben pedig itteni szász gerébet említenek, 1496-ban és 1513-ban viszont már a felsorolt, több tucatnyi jobbágy mint jellegzetes román nevet viselt, és élükön kenéz állt.⁴³ Hasonló a helyzet Sósapatokkal:

Buc. 2011. 182.

⁴⁰ 1546: EK mlt, V/75.; 1548: ENMLt, Kemény cs malomfalvi lt, nr. 108. (CJ-F-00370-108); 1554: EK mlt, V/96v.; 1582: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke. Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) (a továbbiakban: EKJkv I.) 319. sz.; 1584: uo. 367. sz.; 1585: uo. 404., 545. sz.; 1590: uo. 789. sz.

⁴¹ 1332: MonVat I/1. 99.; 1344: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. [A III. kötettől W. Kovács András és Hegyi Géza közreműködésével]. I–IV. Bp. 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 26., 40., 47., 53.) (a továbbiakban: EO) III. 233. sz.; 1345: uo. 253. sz.; 1346: uo. 324–325., 355. sz.; 1356: uo. 871. sz.

⁴² 1477: Barabás Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. 401–442. (a továbbiakban: Barabás: *Tizedlajstromok*) 417.; 1496: uo. 421–422., 428–429.; 1504: EK mlt, III/165. (DF 277689.), fol. 2v–3r., 7v–8r.

⁴³ 1332–1335: MonVat I/1. 95., 99., 109., 121., 126., 136., 137.; 1417: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller – Gustav Gündisch – Herta Gündisch – Konrad G. Gündisch – Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Buk., 1892–1991. (a továbbiakban: Ub) IV. 40.; 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 430–431.; 1513: EK mlt, IV/36. (DF 277734.), DL 30534.; 1515: DL 29381.; 1519: DL 31017.

1332–1334-ben még katolikus egyházközség, 1470 táján viszont már román jobbágyok, 1513-ban pedig kenéz lakja.⁴⁴ Keresztényfalva⁴⁵ katolikus múltjára csak a neve utal, 1461-ben viszont már ötvenedet fizet, 1520-ban kenézét és román nevű jobbágyait sorolják fel.⁴⁶ Mindhárman megfelelnek tehát a „keresztény föld” kritériumainak, így az oda telepedett románok dézsmáltatása is előírászerűen valósult meg. Ugyanez elmondható a Küküllő megyei Karácsonyfalváról, mely 1332-ben szerepel a pápai tizedjegyzékben, de 1553-ban már románok lakják.⁴⁷ Északon a Belsőszolnok megyei Csabán 1334-ben katolikus papot említenek, 1406-ban és 1464-ben is magyar birtoknak mondják, 1553-ban viszont már ötvenedet fizet, tehát időközben végbement az etnikai váltás.⁴⁸ 1589-ben mindkettő szerepel a tizedfizető helyek listáján.⁴⁹

4.3. Tárgyunk szempontjából adatgazdagabb, de egyben problematikusabb is a kolozsmostori konvent 1501. január 3-i jelentése Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda 1500. december 24-i, idézést elrendelő mandátumának végrehajtásáról. A rutinszerű hivatalos eljárás háttérében a már többször említett Geréb László erdélyi püspöknek és káptalanának a panaszja állt, mely szerint hét Kolozs megyei (Röd, Bós, Pata, Ór, Kályán, Palatka, Korpád) és három Doboka megyei (Kalocsa, Szentkatolna, Fellak) faluban, amelyek földjeit és szőlőit korábban „keresztények” művelték meg, most azonban románok lakják, az ottani földesurak az elmúlt években rendszeresen akadályozták a panaszosoknak fizetendő tized beszedését, amivel utóbbiaknak 2000 aranyforintnyi kárt okoztak.⁵⁰ Eszerint tehát a főpap és kanonkjai az említett tíz faluban a „keresztény földre” telepedő románok részéről az előírt dézsmára tartottak igényt.

A fenti települések kapcsán a 14. századból csak Röd esetében rendelkezünk etnikai-felekezeti információkat hordozó adatokkal, de itt a katolikus pap említésével (1342) egyidejűleg román jobbágyok (1345), majd román kápolna (1398) is feltűnnek. A falu vegyes jellege a 15–16. században is megmaradt, amit a katolikus plébános és a román kenéz megléte, valamint az ötvenedfizetés, továbbá a magyar és román jobbágynevek mellett az egyidejűleg dokumentálható Magyarröd–Oláhröd névpár is bizonyít.⁵¹ Itt tehát tipikus ikerfaluván van dolgunk, ahol a

⁴⁴ 1332–1334: MonVat I/1. 99., 129.; [1470k]: DL 36312., pag. 3; 1513: EK mlt, IV/36. (DF 277734.); 1589: EKJkv I. 655. sz.

⁴⁵ Azonos a mai Székásgyepüvel (Presaca) – vö. Ub IV. 450–451.

⁴⁶ 1461: Pâclișanu: *Quinquagesima* 600.; 1505: DL 26487.; 1520: Batthyaneum dokumentációs könyvtár, Gyulafehérvár: Kolozsmostori konvent magánlevéltára (a továbbiakban: KK mlt) (DF 275301.).

⁴⁷ 1332: MonVat I/1. 95., 103.; 1553: Prodan: *Iobăgia* II. 131.

⁴⁸ 1334: MonVat I/1. 126.; 1406: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc – Lukcsics Pál – Áldásy Antal – Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. IX. 566. (nem mondják kifejezetten magyar falunak, de a román falvaktól elkülönítve sorolják fel több más társával együtt); 1464: Österreichisches Staatsarchiv, Wien: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Erdődy család bécsi levéltára, D 664. = Horváth Richárd: *Ismertelen források Gyügye község és Bálványos vár középkori történetéhez*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XLII(2007). 295–303. 300.; 1553: Makkai: *Pusztulás* 40.

⁴⁹ Jakó: *Dézsmá* 30, 49. — Meghökentő ugyanakkor, hogy a fentiek közül – mint láttuk – a keresztényfalviak és csabaiak nemcsak tizedet, de ötvenedet is adtak, ami ellentmond a korábban idézett, 1493. évi elvi kitételnek, miszerint előbbi kizárja az utóbbit. A jelenség végénél még egyelőre nem ismerem. Mindenesetre nincsen arra utaló jel, hogy a két faluban a 15., ill. a 16. század végén még katolikus kisebbség is élt volna, és a tizedfizetés esetleg csak reájuk vonatkozott volna.

⁵⁰ EK mlt, III/138. (DF 277662.) Szövegét lásd a Függelékben (4–5. sz.).

⁵¹ 1342: EO III. 117. sz.; 1345: uo. 306. sz.; 1398: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius Fekete Nagy – Ladislaus Makkai. Bp. 1941. (Études sur l’Europe Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 29.) (a továbbiakban: DocVal) 506–507.; 1440: KmJkv I. 242. sz.; 1448: KK mlt (DF 275238.) = Beke Antal: *A kolozsmostori konvent levéltára*. Bp. 1898. (különnyomat a Történelmi Tár 1896–1898. évfolyamaiban közölt cikksorozatból; a továbbiakban: KmLt) 172. sz.; 1460: KmJkv I. 1492. sz.; 1461:

különböző etnikai közösségek térbelileg elkülönülő falurészeket képeztek, amelyeket az eredeti településnév elé illesztett etnikai jelző révén különböztettek meg (a település határa viszont osztatlan maradt). Hasonló együttélésre utal a Magyarbós–Oláhbós, Magyarpata–Alsópata, Magyarakályán–Oláhkályán, Magyarpalatka–Oláhpalatka, ill. Magyarfella–Oláhfella ikerfalvak késő középkori feltűnése is, amelyek valós (tehát nem csak névleges) etnikai tartalmát további (fentebb már ismertetett típusú) adatok igazolják.⁵² Korpád megnevezésében nem tükröződik ez a szegregáció, de az ismert jobbágynevek itt is vegyes lakosságra utalnak.⁵³ Ezekben a falvakban a katolikus lakosság nem tűnt el, vagyis nem tekinthetők a „keresztény földek” klaszszikus példáinak. Erre egyébként maga a szöveg is utal, mikor a katolikus és román jobbágyok által fizetett tized behajtásának akadályozását említi.⁵⁴ Esetükben az egyházi elit tizedigénye kifejezetten a román falurészekre vonatkozhatott: feltehetően úgy tudták (vagy úgy vélték), hogy ezek utóbb települtek a korábbi magyar birtokok határába. (Bár Röd esetében a románok jelenléte így is meglehetősen korai.)

Némileg más a helyzet Őr, Kalocsa és Szentkatolna esetében. Ezekben a 15. század közepétől kezdve már csak román lakosságra utaló adatokkal találkozunk,⁵⁵ a 14. századi etnikai-felekezeti jellegük viszont nem dokumentálható (legfeljebb Szentkatolna esetében sejtet a település neve egy korábbi, Szent Katalin tiszteletére emelt katolikus templomot). A püspök és a káptalan jogigényének megalapozottsága tehát ebben az esetben sem igazolható, bár nem is cáfolható.

De vajon sikerült-e érvényt szerezniük keresetüknek? A fenti tíz falu közül 1589-ben éppen az a hét (Röd, Bós, Pata, Kályán, Palatka, Korpád, Fella) szerepel a tizedfizetők sorában, amelyekről az imént mutattuk ki, hogy etnikailag vegyes lakosságuk volt.⁵⁶ Emiatt nem tudjuk megmondani, hogy ezekben a későbbiekben – a régi gyakorlatot folytatva – csak a magyar jobbágyok adtak dézsmát, vagy pedig – az egyház követelésének megfelelően – román sors-társaik is. Inkább az előbbi értelmezést támogatja a tény, hogy a teljesen román népességűvé vált települések kimaradtak az 1589. évi dézsmaárrenda-jegyzékből. Eszerint tehát a püspöknek és a káptalannak nem sikerült keresztülvinnie a – közgyűlési határozattal és királyi parancsle-velekkel is támogatott – keresetét, így Erdély északi részén a tizedfizetés továbbra is inkább a pillanatnyi, nem pedig az egykori felekezeti helyzetnek felelt meg.

4.4. Régóta ismert Várdai Ferenc erdélyi püspöknek a szebeni magisztrátushoz intézett 1515. június 3-i levele, melyben Kelemen alkenyéri plébános számára kért védelmet. A plébános ugyanis azzal vádolta a Szászvároshoz tartozó „szakadár” románokat, hogy rendszeres

uo. 1629. sz.; Páclisanu: *Quinquagesima* 597.; 1473: KmJkv I. 2073. sz.; 1476: uo. I. 2215. sz.; 1482: uo. I. 2418. sz.; 1499: uo. II. 3076. sz.; 1503: uo. II. 3269. sz.; 1507: DL 26820.; 1514: KmJkv II. 3582. sz.; 1521: uo. II. 3825. sz.; 1525: uo. II. 4094. sz.; 1539: uo. II. 4675. sz.

⁵² Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Bp. 1890–1913. (Hunyadiak kora Magyarországon V–VII., IX.c.) V. 337., 364., 392., 393.; KmJkv II. 2954., 4410., 4638., 5396. sz. stb.

⁵³ 1452: KmJkv I. 634. sz.; 1460: uo. 1451. sz.; 1461: Páclisanu: *Quinquagesima* 599.; 1467: KmJkv I. 1729. sz.; 1486: uo. II. 2579. sz.; 1515: uo. 3791. sz.; 1519: uo. 3743. sz.

⁵⁴ „prescriptas decimas [...] cunctorum populorum et incolarum possessionum prescriptarum tam Christianorum, quam Wolachorum [...] extradari et exsolvi facere difficultassent” (EK mlt, III/138. [DF 277662.] = Függelék [4. sz.]).

⁵⁵ 1448: KmJkv I. 634. sz.; 1461: Páclisanu: *Quinquagesima* 598., 599.; 1483: ENMLt, Bánffy család levéltára, nr. 402. (CJ-F-00320-2-402, DF 261051.); 1585: *A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. I. (1326–1590). Kvár 2018. (a továbbiakban: KmFJkv) I. 514. sz.; 1586: uo. 535. sz.; 1600: Györfly István: *Báthory Zsigmond donatioi*. Genealógiai Füzetek 1910. 120–122. 121.

⁵⁶ Jakó: *Dézsmá* 44., 56–59.

zaklatásaikkal el akarják őt üldözni plébániájából, és arra törekszenek, hogy megkaparintsák a helybeli kisszámú „keresztény” telkeit, továbbá attól tartott, hogy ezáltal az egyházközség tönkremegy, a templom pedig juhistállóvá (*stabulum pecorum*) válik. A püspök egyúttal azt is követelte, hogy a románok fizessék a leszegényedett plébánosnak járó jövedelmeket a hét szász szék szokása szerint.⁵⁷ Eszerint tehát a garázdálkodók egy része már alkenyéri lakos volt. A fent körvonalazódó helyzetképet más források is megerősítik: tudjuk, hogy világi szempontból Szászvárosszékhez, egyházilag viszont a sebesi dékánshoz tartozó Alkenyér a 14. században tehetős szász egyházközség volt, de a török betörések miatt elpusztult, 1539-ben pedig már magyarok és románok lakták.⁵⁸ A szász korszakban a plébános még a tized egészét beszedhette (cserében cenzust fizetve az erdélyi káptalannak), a 15. század végétől viszont már az erdélyi káptalannal kellett rajta osztoznia.⁵⁹ Így tehát a románok által fizetendő papi jövedelembe a plébános tizedrészesedését is bele kell érteni. A fenti törekvés látszólag meg is valósult, hiszen Alkenyér szerepel az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzékben.⁶⁰ Egy 1577. évi adatból azonban tudjuk, hogy a helyi románok valójában juhötvenedet adtak tized címén a plébánosnak.⁶¹ Az elpusztult egyházközségekből származó egyházi jövedelmek pótlása itt tehát nem az előírt módon, hanem a románság adózási hagyományainak érintetlenül hagyásával oldották meg,⁶² annyi változással, hogy az ötvenedet nem a kincstár, hanem a klérus tagjai kapták (nyilván, uralkodói jóváhagyással).

5. Ismeretes, hogy a tized jellegében a 16. század derekán változás állott be. Előbb a püspöki tizedjövedelem került átmenetileg (az 1542–1553 közti széküresedés idejére) kincstári kezelésbe, majd az 1556. évi szekularizáció eredményeként – a papi részesedéseket leszámítva – a teljes dézsma állami adóvá változott.⁶³ Az, hogy a fejedelmi hatalom immár közvetlenül érdekeltté vált a tizedszedésben, jelentős mértékben elősegíthette a „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatására vonatkozó jogelv megszilárdulását és érvényre juttatását.

⁵⁷ Albert Amlacher: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich (1690)*. Hermannstadt 1879. (Különnyomat az Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde [a továbbiakban: VerArch] ez évi lapszámaiban megjelent forrásközlésből.) (a továbbiakban: Amlacher) 87–88.

⁵⁸ 1320: MonVat I/1. 35.; 1330: EO II. 676. sz.; 1332–1336: MonVat I/1. 94., 101., 111., 123., 124., 137., 143.; 1349: EO III. 516. sz.; 1490: EK mlt, III/85. (DF 277609.); 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 431–432.; 1539: Fr[iedrich] Stenner: *Zwei Beiträge zur Bevölkerungsstatistik des 16. Jahrhunderts*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde X(1887). 111–113. 112.; 1545: Amlacher 113–114.; 1570: uo. 154.; 1591: EKJkv I. 848. sz.

⁵⁹ 1330: EO II. 676. sz.; 1477: Barabás: *Tizedlajstromok* 418.; 1496: uo. 420–421.; 1504: EK mlt, III/165. (DF 277689.), fol. 2v–3r.; 1513: EK mlt, IV/33. (DF 277731/b.), fol. 2v.; 1545: Amlacher 116. Vö. Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*. Hermannstadt 1934–1936. (a továbbiakban: Müller: *Landkapitel*) 160–161.

⁶⁰ Jakó: *Dézsmá* 25.

⁶¹ Amlacher 164–166.

⁶² A román jobbágyok opcióit persze nemcsak az határozta meg, hogy a tizeddel szemben a juhötvenedhez hozzászoktak, hanem az is, hogy utóbbi minden bizonnyal kisebb terhet jelentett (még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy az ötvenedet a teljes állatállományból, a tizedet viszont csak a szaporulatból számították).

⁶³ A gyakorlatban a kincstár többnyire nem magát a tizedet szedte be, hanem azt évente bérbe adta a földesuraknak, és az általuk fizetett árendát hajtotta be két egyenlő részletben (Szent György napján és az esztendő végén). Vö. Jakó: *Dézsmá* 4–6.; Gálfi Emöke: *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése*. Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 26–35. 26.

Eleinte azért még így is voltak fennakadások. II. János király például 1570. augusztus 28-án immár másodszer kellett felszólítsa Doboka vármegye alispánját és szolgabíráit, hogy Csanádi János tizedfőrendátor embereivel együtt a megye minden egyes településére kiszállva, figyelmeztessék a helybelieket, hogy az egykor nyugati keresztények által lakott, de a különféle zavargások és háborús betörések miatt elpusztult, majd románok és más népek⁶⁴ által benépesített birtokokról⁶⁵ tizedet kell fizetni. E térségben ugyanis az jött szokásba, hogy a fenti helyeken a közrendűek csupán ötvenedet adtak földesuraiknak, amivel nyilván mindkét fél maradéktalanul elégedett volt, csupán a kincstár szenvedett jelentős kárt.⁶⁶ Jól mutatja a helyi társadalom idegenkedését a tizedfizetésnek a másodlatosan megtelepedett, ortodox hitű csoportokra való kiterjesztésétől az a mozzanat, hogy elsőre még maguk a megyei hatóságok is vonakodtak teljesíteni az uralkodói parancsot (*illud mandatum nostrum neglexeritis*).

Aligha véletlen, hogy a fenti nézeteltérés a 16. század második felében már csak Erdély északi részén mutatható ki – ott, ahol a középkorban eleve ritkábban következett be egy-egy település etnikai-felekezeti jellegének megváltozása, és ahol a „keresztény földre” települt románok tizedfizetésének gyakorlatba ültetése korábban is jelentős ellenállásba ütközött. Délen, ahol a török pusztítások nyomán, de az egyházi, majd politikai centrum közelsége miatt is a szóban forgó intézmény szélesebb körben érvényesült, az esetleges konfliktusok már nem koncepcionális ellentétből fakadtak, hanem annak vitatásából, hogy az adott település valóban „keresztény földnek” számít-e.

Erre szolgált példát 1563-ból a Fehér megyei Tompaháza esete, melynek tizedét II. János király udvari familiárisának, Oláh Andrásnak adományozta hű szolgálataiért, de a helyi román lakosság megtagadta annak kifizetését. Az ebből kerekedő per során Oláh András – akit maga Wesselényi Miklós királyi jogügyigazgató⁶⁷ képviselt – a szokásos érvrendszerrel arra hivatkozott, hogy Tompaházán korábban tizedfizető „keresztények” éltek, és ott korábban katolikus leányegyház állt.⁶⁸ Az alperesek, vagyis a falut birtokló köznemesek azonban mindezt tagadták kijelentve, hogy Tompaházán sohasem volt nyugati rítusú, csak román

⁶⁴ Az oklevél a rendelkező részben pontosítja ezek névsorát, a románok mellett bolgárokat (Bulgari) és szerbeket (Rasciani) is megemlítve a jövevények között.

⁶⁵ „ex omnibus possessionibus, que olim a Christianis culte et inhabitate fuissent, et per varia disturbia et incursiones hostium devastate extitissent, nunc autem a Valachis et aliis nationibus habitarentur, territoriaque eiusmodi possessionum colerentur.”

⁶⁶ *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára.* Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897. III. 387–389.

⁶⁷ Hivatalát 1563–1567 között töltötte be – vö. Bogdándi Zsolt: *Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. századi Erdélyben.* Certamen I(2013). 236–250. 239., 242. Perbeli szerepvállalását nemcsak az Oláh Andrással ápolat ismeretsége indokolhatta, hanem az is, hogy a tompaházi tizedjog igazolása a kincstárnak is érdekében állt.

⁶⁸ „eandem possessionem Tompahaza prius et antea Christiani inhabitassent, filialisque ecclesia fuisset, et ex post residui inhabitatores quoque eiusdem possessionis decimas solitas solvissent.” – A felperes szavaiból nem derül ki, hogy melyik közeli egyházközség filiájának tekintette Tompaházát, de a továbbiak alapján indokolt azt hinni, hogy Újfalura gondolt materként. Az újkorban mindenesetre már ez volt a helyzet – vö. Petrus Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica.* Ed. L. W. E. Rauwenhoff. Adjuvante Car. Szalay. I. Lugduni Batavorum 1888. 279. – A művészettörténészek által tompaháziként nyilvántartott 13. századi, jelenleg református templom (Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században.* Kvár 1994. 50.) valójában Újfaluban fekszik, mely azonban már a 18. században összeépült Tompaházával, majd 1912-ben közigazgatásilag is egyesítették vele (vö. Tompaházának a református templom helyét is megjelölő digitális térképét [www.google.com/maps/place/Rădești] a három katonai felmérés térképeivel [pl. www.mapire.eu/hu/map/firstsurvey-transylvania]). Lásd még www.nre.ro/regiok-gyulekezetek/nagyenyed-regio/enyedszentkiraly-tompahaza. Utolsó megtekintések: 2020.01.22.).

templom (*templum Christianum in illa possessione nunquam fuisset, sed Volachale*), és ott – egy, a Csekelakiak által oda telepített zsoldos fiainak és leányainak a kivételével, akik viszont a szomszédos Újfaluba jártak templomba – soha nem éltek „keresztények”, emiatt pedig a falu nem tizedet, hanem ötvenedet fizetett (*[decimam] vero de illa possessione nunquam solvissent, [...] sed qui[nqua]ges[imam]*).⁶⁹ Az uralkodó által elrendelt vizsgálat – meglepő módon – nem a bennfentes felperes, hanem a jóval kisebb befolyással rendelkező kisnemesek álláspontját igazolta, és az erre alapozott ítélet mentesítette is a tompaházi románokat a tizedfizetés alól, csupán az ott lakó magyarokat kötelezve a dézsma adására.⁷⁰ A döntés mai ismereteink szerint is jogszerű volt: míg ugyanis Újfalun már a pápai tizedjegyzékben katolikus egyházközségként jelentkeznek, a 15. század végén és a következő században pedig csak magyar családnevű jobbágyokat ismerünk e településről, sőt 1518-ban egyenesen Magyarújfalunak nevezik,⁷¹ Tompaháza – jelen ismereteink szerint – csak később, 1439-ben bukkan fel a forrásokban,⁷² kenézeit említik (1499, 1591), az előforduló jobbágynevek pedig nagyobbraest román eredetűek.⁷³

6. Összesítve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy az 1408. évi erdélyi közgyűlés határozatának végrehajtása igencsak nehézkesen valósult meg. Előbb évtizedekig csak papíron létezett, és nyoma sincs annak, hogy egyáltalán komolyabb kísérlet történt volna a gyakorlatba ültetésére: éppen annak a háromtucatnyi egyházközségnek az esetében, amelyek 1400 körüli elnéptelenedése kiváltotta magát a rendelkezést, nem érte el a várt eredményt (ti. a kieső egyházi jövedelmek pótlását). A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetésének az ügye a 15. század végén kapott újabb lendületet: az egymást követő királyi rendeletek hatására elvi szinten igazából ekkor lett az erdélyi jogrendszer bevett része, és megvalósítása is a korábbiánál sikeresebb volt. Ezt mutatja, hogy ama 23 darab 14. századi plébánia közül, amelyek biztosan 1461–1599 között pusztultak el,⁷⁴ kilenc pusztaként, hat pedig ortodox lakossággal is tovább fizette a tizedet.⁷⁵ A siker azonban nagyobbraest Fehér megye területére korlátozódott: egyrészt mert a török betörések hatására ekkor már valóban ez volt az egykori katolikus falvak

⁶⁹ MNL OL, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi lt, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7r. = KmFJkv I. 50. sz. Szövegét lásd a Függelékben (6. sz.).

⁷⁰ MNL OL, F 15, vol. XVI, fol. 6r–7v. = KmFJkv I. 51–52. sz. Szövegét lásd a Függelékben (7. sz.).

⁷¹ 1332–1334: MonVat I/1. 92., 129., 136.; 1462: ENMLt, Törzsgyűjtemény, II/97. (CJ-F-00546-2-97, DF 253717.); 1499: KK mlt (DF 275366.); 1507: DL 26494.; 1518: DL 26540.; 1520: DL 29402. = 31024v.; 1585: EKJkv I. 423. sz.; 1587: uo. 514. sz.; 1591: uo. 853. sz.

⁷² 1439: Ub V. 46–47. Az itt már magvaszakadtként említett két testvér apja, a forrásokban 1354–1383 között szereplő Tompa János lehetett Tompaháza telepítője és névadója, mivel 1366-ban a „erdélyrészi havasok ispánjának” nevezik (feltehetően a déli határt felügyelte), és e minőségében, valamint a Szebeni-havasok lábánál fekvő Ecsellő birtokosaként módjában állt román telepeket gyűjteni a Maros mellékére. Vö. 1354: EO III. 762. sz.; 1366: uo. IV. 462., 537., 554., 560. sz.; 1370: uo. IV. 878., 886. sz.; 1376: Ub II. 453.; 1378: uo. 485.; 1383: uo. 575., DocVal 311–312.

⁷³ 1499: KK mlt (DF 275366.); 1520: EK mlt, IV/68. (DF 277763.), DL 29402.; 1526: DL 31050.; 1585: EKJkv I. 423. sz.; 1587: uo. 514. sz.; 1589: uo. 654. sz.; 1591: uo. 853. sz.

⁷⁴ (Bálványos)Csaba, (Oláh)Németi (BSZ); (Szász)Disznajó (= Alsórépa), (Al)Füged, Szarkad (elp. Indal határában), (Erdő)Szakál, (Sós)Szentmárton, Pusztaszentmiklós (elp. Kerelősópatak határában) (TD); Alsókápolna (KÜ); (Maros)Cstüged, Drassó, (Alsó)Gáld, Ispánlaka, Lengyelkék (elp. Hosszútelve határában), Meggykerék, (Székás) Veresgyháza (FH); Farkasfalva (elp. Medgyes és Muzsna között), Fejérfalva (elp. Muzsna és Szászalmád között), Giesshübel (elp. Szászsebes határában), (Al)Kenyér, Perkász, Kissebes (= Sebeshely), Kisszékes (= Konca) (SZF).

⁷⁵ Csaba, Németi (p.), Füged (p.), Alsókápolna, Szarkad (p.), Szentmárton (p.), Pusztaszentmiklós (p.), Ispánlaka, Lengyelkék (p.), Meggykerék, Veresgyháza, Farkasfalva (p.), Fejérfalva (p.), Giesshübel (p.), Kenyér. Vö. Jakó: *Dézsma* 20–21., 23., 25., 32., 48–49., 65–67.

színeváltozásának klasszikus területe, főként viszont azért, mert az egyháznak igazából csak itt, a püspöki és káptalani uradalmakban és a vonzáskörükbe tartozó kisnemesi falvakban volt tényleges hatalma a jogelv végrehajtására. Máshol jobb esetben alternatív megoldásokkal (pl. az ötvened átírányításával) pótolták a kieső egyházi jövedelmet, legtöbbször azonban a földbirtokos nemesség és román jobbágysági közös érdekszövetsége szabotálta el a végrehajtást. Fordított irányú visszaélésekről, vagyis hogy románok által alapított falvakat is tizedadásra köteleztek volna, nincs tudomásunk.⁷⁶

Szemléletes eredményre vezet, ha az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzéket a legkorábbi protestáns nyilvántartásokkal – a bolkácsi (1565), bogácsi (1615) és sajói lutheránus káptalan (1621), illetve a dési (1631), széki (1643) és küküllői (1648) református esperesség matrikuláival⁷⁷ – vetjük össze: ezek szerint a Belsőszolnok, Doboka és Küküllő megyék területén 1589-ben említett 281 tizedfizető helységről 249-ben még a 17. század derekán is református, unitárius vagy evangélikus anya- vagy leányegyházközség létezett, három már a 16. században is pusztta volt, 22-ben pedig kimutathatóan csak az 1600–1603 körüli *disturbium* idején pusztultak ki a nyugati rítusokat követő hívek, és csak hét esetben mondható biztosnak, hogy 1589-ben már „szakadárak” fizették a dézsmát.⁷⁸ Erdély északi felében és a Küküllők mentén tehát a 16. század végén a tizedfizetés még az esetek 96–98 százalékában magyar vagy szász lakosságot takart, vagyis itt a tized hagyományos etnikai-felekezeti jellege töretlenül tovább élt, és csak a 17. század eleji pusztítások nyomán váltotta fel végleg a területi-történelmi alapú dézsmafizetést.⁷⁹

⁷⁶ Eszerint az 1589. évi jegyzék tizedfizető falvai esetében egyéb adatok híján is megbízhatóan lehet következtetni – ha nem is egykorú, de – egykori (14–15. századi) magyar vagy szász lakosságra. Vö. Wagner: *Register des Zehnten* 203–204., 210., 219.

⁷⁷ 1565: Müller: *Landkapitel* 27.; 1615: Friedrich Marienburg: *Gedenkbuch des Bogeschdorfer Capitels*. VerArch XIX(1884). 30–77. 72.; 1621: *A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történelmi katasztere 1745–1814*. Közzéteszi Kolombán Vilmos József. Kvár 2007. (Erdélyi Református Egyháztörténelmi Adatok 5.) 6–7; 1631: Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: EREK Gylt), B7: Dési Egyházmegye Levéltára, Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: EmLt, Jkv) I/1. pag. 21–39.; 1643: EREK Gylt, B2; Széki EmLt, Jkv I/1. pag. 519–664.; 1648: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történelmi katasztere (1648–1800)*. Közzéteszi Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. I–IV. Kvár 2008–2012. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/1–4.) III. 8.

⁷⁸ 1589-ben már román lakosságú: (Bálványos)Csaba, Péterháza (BSZ), Felsősebes (DO); Csüdötélke, (Felső) Karácsonyfalva (KÜ); rutén: Alsósebes (DO); délszláv: Alsókápolna (KÜ). — 1589-ben pusztta: (Oláh)Németi (BSZ), Fata, Csegetelke (DO). — 1601–1603 körül pusztult el: Alőr, Beke (elp. Néma határában), Szekérbréte (elp. Somkerék mellett), Vízszentgyörgy (elp. Széplak határában) (BSZ); (Szász)Bongárd, Bőd, (Szász)Encs, (Magyar)Egereg, Márokháza, Mikó (elp. Drág mellett), Néc, Rádla, Serling, (Sajó)Solymos, Vajdaháza (DO); (Mező)Méhes, (Mező) Szopor (KL); Mezőszengyel, Pusztaszentmiklós (elp. Kerelőszőpatak határában) (TD); Felsőkápolna, Kísfalud (elp. Maroscsapó mellett), Vidrátszeg (KÜ).

⁷⁹ Ennek egyik megnyilvánulása az 1589. évi dézsmaárenda-jegyzék kanonizálódása, melynek eredményeként nemcsak a tizedfizető falvak névsora, de a helyi tizedbér összege is végleg rögzült (vö. Jakó: *Dézsmá* 6–7.). — Ugyanakkor a régi rutin szívósságát jól példázza Kozmatelke 1610. évi mentesítése a tizedfizetés alól, ahol pedig kifejezetten arról értesülünk, hogy a korábbi magyar népességet Basta zsoldosainak 1601–1603 körüli pusztításai nyomán románok váltották fel (vagyis ez a „keresztény föld” fogalmának mintapéldája volt). Báthori Gábor fejedelem a többi „dezma adatlan szabad Oláhság” „immunitásával” indokolta az engedelményt (Jakó: *Dézsmá* 81–82.).

Függelék⁸⁰

1. 1493. szeptember 23., Gyulafehérvár

Losonci László és Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajdák utasítják Fehér vármegye hatóságát, hogy azt a birságot, amit a fahídi ötvened visszatartása miatt róttak ki gáldi Boltha Miklósról és Kulcsár Zsigmondra, fizessék vissza, mert a tizedköteles birtokok mentesek az ötvened alól.

Eredeti, papíron, a szöveg alatt rányomott pecsét töredékével, ENMLt, Török Bertalan gyűjteménye, I/33. (DF 244553.). Regeszta: Magyar: *Regesták* 103–104.

Ladislaus de Lossoncz et Bartholomeus Dragfi de Belthewk waivode Transsilvane et Siculorum comites etc. nobilibus viris comitibus vel vicecomitibus et iudicibus nobilium comitatus Albensis Transsilvani salutem et favorem! Exponitur nobis in personis nobilium Nicolai Boltha de Gald et Sigismundi Kwlchar, quatenus vos possessionem ipsorum Fahyd vocatam in dicto comitatu Albensi existentem ratione et pretextu non solutionis proventuum quinquag[esi]malium birsagyare, aggravare et depredare procurassetis et fecissetis. Cum tamen eadem possessio Fahyd eorum exponentium annuatim reverendissimo domino <episcopo>⁸¹ Transsilvanensi decimas condignas exolverit, et quia bene vobis constat, quod tales possessiones intra ambitum harum partium quinquagesimas non solvunt, qui dicto reverendissimo episcopo decimas dant, sed ista possessio exponentium talis est, igitur nullo modo nos in dampno eandem existere permittemus, sed omnino volumus, ut iuxta edictum universorum nobilium predictarum partium Transsilvanarum salva permaneat et exempta de omni exactione quinquagesimarum proventuum nunc et in futurum, quo scilicet adusque decimas solvunt et reddunt. Pro eo requirimus vos, et nichilominus vobis et unicuique vestrum regia auctoritate serie presentium firmissime committimus et mandamus aliud habere nullo modo volentes, quatenus agnitis presentibus huiusmodi birsagya, aggravationes, ut dicitur, per vos super eandem possessionem illatas et patratas eisdem exponentibus in specie reddere et sine diminutione reassignare debeatis et teneamini. Ad futuros etenim annos eandem possessionem iamfatorum exponentium ratione et previa quinquagesimarum predictarum non solutionis nullo modo birsagyare, turbare et dampnificare debeatis, et nec molestos ausi sitis, quoniam si quis vestrum deinceps prefatam possessionem exponentium in derogationem litterarum nostrarum mandatorialium birsagyare vel dampnificare attemptaverit, tales et illum dignis nos punctionibus punire et castigare faciemus tanquam transgressores communis iustitie et legis regni predicti. Secus nulla ratione facere presumatis, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in Alba Iulye, feria secunda proxima post festum Mathei apostoli, anno Domini millesimo quadr[ingentesimo] nonagesimo tertio.

Hátlapján, XVI. századi kéz írásával: Querela Nicolai Boltha <et> Sigismundi Kolchar.

⁸⁰ Köszönöm Neumann Tibornak az alább átirrt szövegek nyelvi lektorálásában nyújtott felbecsülhetetlen értékű segítségét!

⁸¹ Tollban maradt.

2. 1496. július 1., Buda

II. Ulászló király megparancsolja az erdélyi nemeseknek, hogy ne akadályozzák az egykor katolikusok lakta jászagaik után az ottani románok által Geréb László erdélyi püspök részére történő tizedfizetést.

Eredeti, papíron, melynek bal és jobb felső sarka leszakadt, baloldali harmada pedig vízfoltos, a szöveg alatt befüggesztett titkospecsét nyomával, EK mlt, III/100. (DF 277624.) Az olvashatatlaná vált szavak pótlásában felhasználtam az oklevél 1715. augusztus 31-i átírását (Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár: Érseki Levéltár, VII. 2/b, pag. 55–57., ill. uo. III. 1/b, 8/1715, pag. 6–7.).⁸² Regeszta: ErdKLT 753. sz.

[Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie et]c. fidelibus nostris universis et singulis nobil[ibus et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis homini]bus partium regni nostri Transsilvanarum salutem et gratiam! [Exposuit nobis fidelis noster reverendus in Christo pater] dominus Ladislaus Gereb episcopus ecclesie Albensis Transsilvane cum querela [...]bis, ut universas decimas rerum decimari solitarum, que de Walachis et aliis scismat[icis in villis et territor]iis vestris alias a Christianis inhabitatis demorantibus prefato domino episcopo et ecclesie sue provenire [debent, sine a]liqua difficultate extradari et persolvi facere deberetis, vos tamen non curatis huiusmodi mandat[is nostris decimas ipsas] de Wolachis et aliis scismaticis in bonis vestris et cuiuslibet vestrum modo premissis moram facien[tibus ... rerum tem]poralium (?) decimari solitarum extradari et exolvi facere recusassetis et recusaretis etiam de presenti in eiusdem [exponentis preiudiciu]m ecclesieque sue damnum non modicum. Quare volumus et fidelitatibus vestris et cuiuslibet vestrum serie [presentium ...] strictissime mandamus, quatenus a modo huiusmodi decimas de singulis rebus decimari solitis prefato domino episcopo et ecclesie sue per prefatos Wolachos et alios scismaticos in bonis, ut prefertur, vestris alias a Christianis inhabitatis semper et omni tempore exolvi facere debeatis et teneamini. Quoniam alioquin commisimus et presentibus facultatem dedimus damusque prefato domino Ladislao episcopo, ut ipse vos et vestrum quemlibet ad exolutionem plenariam huiusmodi decimarum per omnia onera et gravamina in talibus fieri solita artet et compellat. Secus igitur non facturi, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Bude, in vigilia festi Visitationis virginis gloriose, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno sexto, Bohemie vero vigesimo quinto.

Relatio venerabilis Georgii prepositi Sancti Nicolai
de Alba etc. secretarii regie maiestatis

Az oklevél jobb alsó sarkában, a titkár kézírásával, apró betűkkel: Reverendissima d(ominatio) vestra dignetur istas facere sigillari. Gyeryk.

Hátlapján, XVII. századi kéz írásával: De Valachorum decimis 1496.

⁸² Köszönöm Kovács Mihainak az újkori átírások hasonmásai beszerzésében nyújtott segítségét!

3. 15[00]. május 22., Buda

II. Ulászló király megtiltja az erdélyi nemeseknek, hogy lefoglalják a Geréb László erdélyi püspököt és káptalanát a keresztény földeken lakó románok vagy szakadárok részéről megillető dézsmákat.

Eredeti, szakadozott papíron, a szöveg alatt papírfelzetes, befüggesztett titkospecséttel, EK mlt, III/133. (DF 277657.) A megcsonkult évszám a „keresztény földön” lakó románokhoz ugyanezen ügyben és keltezéssel intézett parancslevél (LegEccl III. 635–636.) alapján állapítható meg. Közlés: *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R[epublicii] P[opulare] R[omîne]*. Întocmită de Ștefan Pascu și Vladimir Hanga. I–III. Buc. 1955–1963. II. 343–344. (román fordításban, kihagyásokkal). Regesza: ErdKLT 775. sz.

Commissio propria domini regis

Wladislaus, Dei gr[atia rex H]ungarie, Bohemie etc. fidelibus nostris universis et [singulis nobi]libus et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis h[ominib]us partium regni nostri Transsilvanarum salutem et grati[am]! Querelam fidelium nost[rorum] reverendi in Christo patris domini Ladislai Gereb episcopi ac h[onorab]ilis capituli ecclesie Albensis Transsilvane accepimus contin[entem, quod licet] nos iam crebro vobis per alias litteras nostras mandaverimus, ut vos decimas frugum, bladorum et aliarum rerum [decimari solitar]um de illis scilicet terris et vineis, que prius a Christianis culte fuerunt, et quas nunc Wolachi seu scismatici [iobagiones scilicet] vestri⁸³ inhabitarent, eisdem domino episcopo et capitulo exolvi facere deberetis, tamen vos non curatis huiusmodi mandatis n[ost]ris decimas i]psas eisdem domino episcopo et capitulo hactenus extradari et exolvi facere admodum difficultassetis et difficultaretis [etiam modo i]n dispendium animarum vestrarum et dampnum preiudiciumque ipsorum domini episcopi et capituli valde magnum. Cum autem [decime in p]atrimonium Christi dedicate tam per Wolachos, quam etiam omnes alios suo tempore extradari et exolvi debeant, fidelitati [vestre et cuius]libet vestrum harum serie strictissime precipimus et mandamus, quatenus visis presentibus huiusmodi decimas de dictis terr[is et vineis, qu]e, ut premititur, prius a Christianis culte fuisse dicuntur, et quas n[un]c Wolachi seu scismatici, iobagiones scilicet vestri colerent [et inhabitarent], eisdem domino episcopo et capitulo semper tempore suo absque omni difficultate et renitentia effective persolvi et extrada[ri] debeati]s et teneamini. Quoniam alioquin commisimus et serie presentium strictius committimus fideli nostro spectabili et magnif[ic]o Petro c]omiti de Bozyn et de Sancto Georgio, wayvode <illarum>⁸⁴ partium regni nostri Transsilvanarum, ut ipse vos et quemlibet v[est]rum ad e]xolvendas huiusmodi decimas per omnia onera et gravamina vestra ac alia opportu[na] remedia a]rtius compellat et [astringat, auctoritat]e nostra presentibus sibi in hac parte concessa mediante. Aliud igitur nullatenus facere presumatis, presentibus perlec[tis] exhibenti restit]utis. Datum Bude, feria sexta proxima ante fest[um beati] Urbani pape, anno [Domini mil]lesimo quing[entesimo].

Hátlapján, XVI. századi kéz írásával: Super decimas Volachorum solvendas.

⁸³ Az eredetiben tévesen: *vestris*.

⁸⁴ Sor fölé írva.

4. 1500. [december 24.], Kolozsvár

Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda felkéri a kolozsmonostori konventet ama Kolozs és Doboka vármegyei nemesek megidőzésére, akik akadályozzák az egykor keresztények, most azonban románok által is lakott birtokaik után az erdélyi püspöknek és káptalanának járó tized beszédését.

Belefoglalva a kolozsmonostori konvent 1501. január 3-i jelentésébe (5. sz.), EK mlt, III/138. (DF 277662.) Regeszta: ErdKLT 777. sz. (tévesen szeptember 8-ra keltezve).

Amicis suis reverendis conventui ecclesie de Colosmonostra Petrus comes, comes de Sancto Georgio et de Bozyn, iudex curie serenissimi principis et domini, domini Wladislai regis Hungarie, Bohemie etc. wayvodaque Transsilvanus et comes Siculorum etc. amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in personis reverendi domini Ladislai Gereb de Wyngarth episcopi ac honorabilis capituli ecclesie Albensis Transsilvane, quod quamvis alias universe terre ac vinee possessionum Rewd, Bos, Patha, Ewr, Kalyan, Palothka et Korpad in de Colos, necnon Kalocha, Zenthkatholna et Fellak vocatarum in de Doboka comitatibus existentium habite per Christianos culte fuerint et possesse, decimeque frugum, bladurum et aliarum rerum decimari solitarum in patrimonium Christi dedicate extiterint, et per consequens eisdem domino episcopo et capitulo exponentibus provenire debuerint, tamen ex quo nunc easdem possessiones quodam modo Wolachi inhabitarent, terrasque ipsas colerent et uterent, nobiles Iohannes, Petrus, Gregorius, Marcus et alter Gregorius Cheh dicti de prefato Rewd ac alter Petrus Desew Cheh de eadem, necnon egregii Petrus Deesy de Themessel et Iohannes Erdeli de Somkerec ac similiter nobiles Matheus Jankaffy de Ews, Ladislaus et Petrus Jakabfy de Kwssal, Benedictus Ewrdeg de Eskelew, necnon Petrus, Philippus, Georgius et Michael de K[erezhw, domini scilicet terre]stres earundem possessionum hiis proximis annis retroactis prescriptas decimas prefatorum domini episcopi et capituli exponentium eisdem de universis frugibus, bladis et aliis rebus decimari solitis cunctorum populorum et incolarum possessionum prescriptarum tam Christianorum, quam Wolachorum, iobagionum videlicet annotati Iohannis Cheh et aliorum predictorum terris in prefatis nascentibus ad sepissimas requisitiones eorundem exponentium extradari et exsolvi facere difficultassent difficultarentque etiam in presentiarum in dispendium animarum suarum et dampnum preiudiciumque ipsorum domini episcopi et capituli exponentium valde magnum, in quibus eisdem domino episcopo et capitulo plusquam duorum milium florenorum auri dampna irrogassent potentia mediante. Super quo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Paulus sew Valentinus de Soma vel Ambrosius Sandorhazy de Zwchak aut Stephanus Hathzaky de Sard sive Michael de Zenthpal sew Laurentius de Zenthegyed sew alter Laurentius Jankafy de Ews sin Iohannes Theke de Kewblews nam Stephanus Porkolab de Gywla namque Petrus de Zylwas aliis absentibus homo noster scita prius premissorum mera veritate evocet prefatum Iohannem Cheh et alios predictos contra annotatos dominum episcopum et capitulum exponentes ad octavas festi Epiphaniarum Domini nunc venturi⁸⁵ nostram in presentiam rationem de premissis reddituros efficacem, litispendingia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in predictis coram nobis

⁸⁵ 1501. január 13.

compareant, sive non, nos ad partis comparentis instantiam id faciemus in premissis, quod iuri videbitur expediri. Et post hec huiusmodi inquisitionis, evocationis et insinuationis seriem cum nominibus evocatorum, ut fuerit expediens, octavas ad predictas more solito nobis amicablem rescribatis. Datum in civitate Coloswar, in vigilia festi [Nativitatis Domini], anno eiusdem millesimo quingentesimo.

5. 1501. január 3., [Kolozsmonostor]

A kolozsmonostori konvent jelenti Szentgyörgyi Péter erdélyi vajdának, hogy korábbi parancsára (4. sz.) vizsgálatot tartott, és a megnevezett Kolozs, illetve Doboka vármegyei nemeseket színe elé megidézte.

Eredeti, papíron, zárópecsét nyomával, EK mlt, III/138. (DF 277662.) Regeszta: ErdKLT 780. sz. (tévésen december 29-re keltezve).

Magnifico Petro comiti, comiti de Sancto Georgio et de Bozyn, iudici curie serenissimi principis et domini, domini Wladislai regis Hungarie, Bohemie etc. wayvodeque Transsilvano et comiti Siculorum etc., domino eorum honorando conventus monasterii beate Marie virginis de Colosmonostra amicitiam paratam cum honore. Vestra noverit magnificentia, <quod>⁸⁶ nos litteras vestras inquisitorias, evocatorias et insinuatorias nobis directas, honore quo decuit, recepisse in hec verba: <Következik Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda 1500. december 24-i mandátuma (4. sz.)> Unde nos premissis amicabilibus petitionibus vestris annuentes, ut tenemur, unacum memorato Valentino de Soma homine vestro nostrum hominem, videlicet religiosum virum fratrem Blasium sacerdotem, socium nostrum conventualem ad premissas inquisitiones, evocationes et insinuationes faciendas nostro pro testimonio fidedignum duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt isto modo, quod ipsi in festo Iohannis apostoli et evangeliste noviter preterito⁸⁷ in dicto comitatu de Colos in simul processissent, ab omnibus, quibus decens et oportunum fuisset, nobilibus videlicet et ignobilibus eiusdem comitatus hominibus palam et occulte diligenter de premissis inquirentes omnia premissa et quevis premissorum singula sic et suo modo acta, facta et perpetrata fore rescivissent, prout eidem vestre magnificentie dictum extitit, et quemadmodum tenor litterarum vestrarum per omnia contineret prescriptarum. Habitaque huiusmodi inquisitione idem homo vester dicto nostro testimonio presente die in eodem prefatos Gregorium Cheh et Petrum Desew Cheh de Rewd, quemlibet eorum de portione sua possessionaria in dicta possessione Patha vocata habita, ac Iohannem, Petrum, Gregorium et Marcum Cheh de eadem Rewd in eadem Rewd, quemlibet videlicet eorum de portione sua possessionaria in eadem habita, necnon Iohannem Erdeli de Somkerec de totali possessione sua Kalyan vocata predicta, tandem feria secunda immediate sequenti⁸⁸ Petrum Desy in Zopor de portione sua possessionaria in eadem habita ac Matheum Jankaffy in Palothka possessionibus de portione sua possessionaria in

⁸⁶ Tollban maradt.

⁸⁷ 1500. december 27.

⁸⁸ 1500. december 28.

eadem habita, demum feria tertia exinde proxime sequenti⁸⁹ Ladislaum et Petrum Jakabfy in possessione Korpad predicta, quemlibet scilicet eorum de portione sua possessionaria in eadem habita contra annotatos dominum episcopum et capitulum exponentes ad dictas octavas festi Epiphaniarum Domini nunc venturi⁹⁰ vestram evocasset in presentia, rationem de premissis reddituros efficacem, litispentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuassetque ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in predictis coram vobis compareant, sive non, vos ad partis comparentis instantiam id facietis in premissis, quod iuri videbitur expediri. Ulterius feria tertia in eadem⁹¹ iidem vester et noster homines in predicto comitatu de Doboka modo simili simul processissent, ab omnibus, quibus decens et oportunum fuisset, nobilibus puta et ignobilibus eiusdem comitatus hominibus palam et occulte diligenter de premissis inquirentes omnia premissa et quevis premissorum singula sic et suo modo acta, facta et perpetrata fore rescivissent, prout vobis dictum extitit, et quemadmodum tenor litterarum vestrarum per omnia contineret prescriptarum. Habitaque huiusmodi inquisitione ad possessionem Kerezthwr vocatam accessissent, ubi idem homo vester predicto nostro testimonio presente feria quarta de post immediate sequenti⁹² evocasset prenominatos Petrum de Kerezthwr ac Philippum, Georgium et Michaellem de eadem, quemlibet videlicet eorum de portione sua possessionaria in eadem Kerezthwr habita contra pretitulatos exponentes ad predictas octavas festi Epiphaniarum Domini noviter affuturi⁹³ vestram in presentiam rationem de premissis reddituros, litispentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in eisdem coram vobis compareant, sive non, vos ad partis comparentis instantiam id facietis in premissis, quod dictaverit ordo iuris. Datum quinto die diei ultimi termini executionis prenotate, anno Domini millesimo quingentesimo primo.

Hátlapján, azonos kéz írásával: Domino wayvode Transsilvano, pro reverendo domino Ladislao Gereb episcopo et honorabili capitulo ecclesie Albensis Transsilvane, contra nobilem Iohannem Cheh de Rewd et alios intrascriptos, ad octavas festi Epiphaniarum Domini nunc venturas, inquisitionis, evocationis, insinuationis.

Uo. egykorú kéz írásával: Pro actore Thomas de Bewnye cum eiusdem.

6. 1563. október 31., Gyulafehérvár

II. János király utasítja a kijelölt királyi embereket, hogy tartsanak vizsgálatot arra nézve, hogy Tompaházán laktak-e korábban tizedfizető keresztények vagy sem.

Átírva II. János király 1563. november 22-i oklevelében (9. sz.), MNL OL, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi lt, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7r. Regeszta: KmFJkv I. 50. sz.

Joannes secundus, Dei gratia electus rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. fidelibus nostris nobilibus Sigismundo Horvath, Paulo Baki, Joanni Bekes, Emerico Versendi, Valentino

⁸⁹ 1500. december 29.

⁹⁰ 1501. január 13.

⁹¹ 1500. december 29.

⁹² 1500. december 30.

⁹³ 1501. január 13.

Pothok de Galtheo, Clementi Vezzeodi, Joanni Piski de G[al]theo, Gregorio Chabai, Francisco Bachmegyey, Ambrosio et Joanni Boltha, Jo[anni] Radichyth, alteri Joanni Kolchar de Ghaald, Francisco litterato Szegedi de Enyed, Andree Miske, Christophoro Miske, Joanni Chongway et Vincentio Somogy de Cheztwe salutem et gratiam! Noveritis, quod nobis sabato proximo post festum beate Luce evangeliste⁹⁴ unacum magistris nostris prothonotariis et iuratis sedis nostre iudicarie assessoribus pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria pro tri[bunali] sedentibus Nicolaus⁹⁵ de Visselen director causarum nostrarum regiarum pro egregio Andrea Oláh, aule nostre familiari cum nostris litteris procuratoriis ut actore iuxta continentiam litterarum nostrarum ammonitoriarum, evocatoriarum, prohibitoriarum et certificatarum ac nobilium Joannis Piski et Emerici Versendi, hominum nostrorum regionum exinde relatoriarum in figura iudicii nostri comparens, dictus procurator annotati actoris allegavit eo modo, qualiter idem actor a nobilibus Valentino et Paulo Chekelaki, Blasio Elekessy, Blasio litterato, Simone Horvath, Francisco Rakossy et Thoma Saarpataki in causam attractis totalem decimam possessionis Thompaháza vocate in comitatu Albensi Transsilvanensi existentis habite prefato actori in sortem servicii sui per maiestatem nostram collatam rehabere vellet, quia eandem possessionem Tompahaza prius et antea Christiani inhabitassent, filialisque ecclesia fuisset, et ex post residui inhabitatores quoque eiusdem possessionis decimas solitas solvissent, nunc tamen Volachi decimas pendere nollent, a quibus iuxta statuta regni solutionem decimarum optaret. Quo audito Blasius litteratus de Sugod pro prefatis in causam attractis similiter cum nostris litteris procuratoriis nostram exurgendo in presentiam respondit ex adverso, quod ex illa possessione decimam solvere non tenerentur, quia templum Christianum in illa possessione nunquam fuisset, sed Volachale, nisi quia quodam tempore avus prefatorum Pauli et Valentini Chekelaki in eandem possessionem habitandi gratia se contulisset, et ibidem agendo unum mercenarium in illam possessionem condescendi fecisset, qui filios et filias progenisset, illi postea ad templum possessionis Ujfalw ambulassent, alii autem Christiani prefatam possessionem [...] Tompahaza non incoluissent unquam, neque modo inhabitaren[t, decimam] vero de illa possessione nunquam solvissent, ut premititur, sed qui[nqua]ges[imam]. Quod probaturi in causam attracti parati essent, dictus actor quoque premissam assertionem suam antiquis registris et humano testimonio se probaturum assumebat. Supplic[averunt prefat]arum partium procuratores per nos in premissis iuris aequitatem iusticieque [complement]um elargiri. Pro eo nos hiis perceptis iudicantes commisimus eo modo, ut prefatus actor registrum antiquum, si quod super facto premissis reperierit, coram nobis decimo quinto die a die datarum presentium computando producere, eodem etiam utreque partes humano testimonio quoque assertionem eorum comprobare debeant, ad quam quidem attestationem faciendam vos necessario transmitti debere videbimini. Proinde fidelitatibus vestris harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis presentibus simul vel duo vestrum sub oneribus alias in talibus observare solitis decimo quinto die a die datarum presentium numerando ad faciem prescripte possessionis Thompaháza accedendo ibique universos testes, quos partes prescripte coram vobis duxerint nominandos, sub onere singularum sedecim marcarum gravis ponderis per eos, quorum interest, immediate et irremisibiliter exigendarum vestri in presentiam convocare ab eisdemque ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque nobis observandam de eo, utrum prescriptam possessionem

⁹⁴ 1563. október 23.

⁹⁵ Tévesen: *Nicolaus*.

Thompaháza prius et antea Christiani inhabitaverint, et filialem ecclesiam ad Uyfalw pertinentem habuerint, et decimas solitas solverint, vel autem templum Christianorum in illa possessione nunquam inhabitaverint, neque decimas solitas solverint, sed quinquagesimam tantum, nec ne, sciatis, inquiratis et experiamini meram, plenam atque omnimodam premissorum certitudinis veritatem. Et post hec vos huiusmodi attestationis et communis inquisitionis resciteque veritatis premissorum seriem, ut fuerit expediens, cum propriis et possessionum attestantium nominibus maiestati nostre fide vestra mediante referre vel rescribere debeatis et teneamini, secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albe Julie, nono die termini prenotati, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio.

7. 1563. november 22., Gyulafehérvár

II. János király ítéletlevele a tompaházi tized ügyében Oláh András udvari familiáris és a helyi földesurak közti perben.

Átírva a kolozsmonostori requisitorok 1607. május 5-i oklevelében, MNL OL, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi lt, Protocolla (F 15), vol. XVI, fol. 6r–7v. Regesztá: KmFJkv I. 52. sz.

Joannes secundus, Dei gratia electus rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. fidelibus nostris nobilibus Sigismundo Horwath, Paulo Baki, Joanni Bekes, Emerico litterato Wersendi, Valentino Pothok de Galtheo, Clementi Vesszeodi, Joanni Piski de Galtheo, Gregorio Chyabay, Francisco Bachmegyey, Ambrosio et Joanni Boltha, Joanni Radichith, Joanni Kolchar de Gaald, Francisco litterato Szegedi de Enyed, Andree Miske, Christophoro Miske, Joanni Chyongway et Vincentio Somogy de Chezthwe salutem et gratiam! Noveritis, quod nobis feria quinta in die festi beati Martini episcopi⁹⁶, instante videlicet termino celebrationis iudiciorum festi beati Luce evangeliste proxime preteriti⁹⁷, ad quem utputa terminum universe cause fidelium nostrorum regnicolarum Hungarie et partium regni Transsilvanie factum decimarum, trans[missionum], honoris et tutele ac alie continue adiudicari solite per maiestatem nostram generaliter fuerant prorogate, unacum magistris nostris protonotariis et iuratis sedis nostre iudicarie [assessoribus] pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria pro tribunali sedentibus Nicolaus de Wisselen pro egregio Andrea Oláh⁹⁸ aule nostre familiari cum nostris litteris procuratoriis ut actore ab una ac Blasius litteratus Sugodi pro nobilibus Valentino et Paulo Chekelaki, Blasio Elekessi, Blasio litterato, Simone Horwath, Francisco Rako[ssy] et Thoma Saarpahaki in causam attractis similiter cum nostris litteris procuratoriis iuxta continentiam litterarum nostrarum adjudicatoriarum, attestathoriarum, communis inquisitionis ac hominum nostrorum regionum exinde relatoriarum in figura iudicii nostri comparentes easdem litteras nostras adjudicatorias, attestathorias cum litteris relatoriis hominum nostrorum regionum, videlicet Sigismundi Horwath de Szentkirali et Thome Verthy de Uyfalw, iidem procuratores utrarumque partium nobis in iudicio exhibendas et presentandas curaverunt. Quarum primarum videlicet nostrarum adjudicatoriarum

⁹⁶ 1563. november 11.

⁹⁷ 1563. október 18.

⁹⁸ Tévésen megismételve: *Andrea Oláh*.

attestathoriarum tenor talis est: <Következik II. János választott király 1563. október 31-i oklevele (8. sz.)> Secunda vero videlicet relatoria quamplurimorum hominum fassiones per prefatos homines nostros regio receptas in se continebant. Quibus exhibitis et presentatis supplicaverunt prefatarum partium procuratores per nos in premissis iuris equitatem iustitieque complementum elargiri. Verum quia, prout ex premissis informabamur, dictus actor assertionem suam premissam, eam videlicet, quod annotatam possessionem Thompaháza antea Christiani inhabitassent et decimas solitas solvissent, probaturum assumpsisse et in contrarium in causam attracti quoque responsionem eorum, eam utputa, quod preter progeniem unius cuiusdam mercenarii Christiani illam possessionem nunquam inhabitassent, neque decimas solvissent, sese verificare velle asseruisse, et licet pauci quidem testes actoris fateantur aliquos Hungaros decimas solventes illam possessionem inhabitasse, reliqui tamen testes etiam ipsius actoris ac prefatorum in causam attractorum quasi viginti quinque probi et idonei testes uno ore et concordii voce eandem possessionem Thompaháza Christianos non coluisse, Volachi autem ibidem residentes decimas nunquam solvisse fateri et affirmari comperiebantur manifeste, propter quod habito et assigno superinde prefatorum magistrorum nostrorum prothonotariorum et iuratorum sedis nostre iudicarie assessorum nobiscum in discussione et examine presentis cause constitutorum et existentium consilio prematuro et sana deliberatione iudicando commisimus eo modo, ut sicuti hactenus, ita etiam in posterum Volachi dictam possessionem Thompahaza inhabitantes decimas solvere nunquam teneantur, Hungari tamen ibidem residentes nunc et in futurum semper temporibus in successivis⁹⁹ solitas decimas pendere debeant, prefatus autem actor in expensis per in causam attractos erogatis et in prosecutione huius litis expositis florenos duos et denarios viginti facientibus eisdem solummodo in causam attractis proveniendis convictus et aggravatus sit et habeatur. Imo decernimus et comittimus per presentes, quocirca fidelitati vestre harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis presentibus sub oneribus alias in talibus observare solitis simul vel duo vestrum ad facies cunctorum bonorum et iurium possessionariorum dicti convicti ubilibet habitorum vicinis et commetaneis eorundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo, ibique primo de rebus mobilibus et immobilibus eiusdem convicti, si que¹⁰⁰ reperiri poterint, illis vero non reper[tis] vel non sufficientibus de eisdem bonis et iuribus suis possessionariis super prescriptis duobus florenis et denariis viginti dictis in causam attractis contradictione dicti actoris et aliorum quorumlibet previa ratione non obstante plenariam atque omnimodam satisfactionem impendere et post hec vos huiusmodi executionis vestre seriem, ut fuerit expediens, nobis ad decimum quintum diem ultime diei executionis premissorum legitime perdurandum fide vestra mediante referre vel rescribere debeatis et teneamini. Secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Albe Julie, feria secunda proxima post festum beate Elizabeth vidue, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio.

Az átíró oklevél szerint az szöveg alatt ezt állt: Lecta et extradata per me Ladislaum de Mechke, electe regie maiestatis protonotarium.

⁹⁹ Az eredetiben tévesen: *successibus*.

¹⁰⁰ Az eredetiben: *qui*.

The Tithe Paid by the Romanians Settled on “Terra Christianorum”: from Theory to Practice

Keywords: tithe, Transylvania, Romanians, fiftieth, ethnic changes

The Transylvanian Romanians, although they lived on the territory of the predominantly Catholic Hungarian Kingdom, were the followers of the Orthodox rite, and therefore did not pay the tithe during the 13–14th centuries. However, the voivodes of Transylvania decreed in 1408 on the request of the diocesan, that the Romanian communities which had moved to “Christian lands” (*terrae Christianorum*, i.e. settlements formerly inhabited by Catholics) should pay the tithe, for getting a compensation for the lost incomes of the Church. In this study, I examine the implementation of this regulation, introducing into the discussion several new sources. In the first decades, there are no data indicating any attempt to put into practice the decree from 1408. Out of those 36 former Catholic parishes, which got a Romanian population between 1337 and 1461, only three can be found on the list of tithe-paying settlements from 1589. Due to the often repeated royal decrees regarding this matter, the idea of the tithe payable by the Romanians settled on *terrae Christianorum* really became part of the Transylvanian legislature at the end of the 15th century, when its implementation can be considered more successful, too. Out of the 23 parishes which got depopulated and then repopulated between 1461–1599, 15 kept on paying the tithe even with a Romanian population. This success, however, was confined mainly to the territory of Fehér (Alba) county because as a result of the Ottoman attacks this territory became the typical scene of population change in formerly Catholic villages, and because the Catholic Church could effectively assert its power and implement the decree here, in the neighborhood of the episcopal center, primarily on its own estates. In other regions alternative solutions were found (e.g. by redirecting the fiftieth, i.e. the traditional tax paid by Romanians, to the Church), however in many cases the landlord and his Romanian serfs found a way together to sabotage the collection of the tithe.